

ний підтримуватися між захистом права власності і вимогами інтересів суспільства» (Рішення в справі «Грецькі нафтопереробні підприємства» і Стратис Андреатис від 9.12.94 Series A. № 301 B, paras. 72 and 74, p. 97).

Незважаючи на ці та інші доводи, Європейський суд з прав людини констатував «втручання органів державної виконавчої влади в судовий розгляд... органів влади найвищого рівня» [8].

Це рішення Європейського суду є суттєвим попередженням щодо України про невідповідність європейським стандартам національної системи охорони і захисту права власності, що є фундаментальним для становлення сучасного конституціоналізму в країні.

Література

1. Шаповал В. Юридичний феномен конституції держави // Вісник Конституційного Суду України. — 2003. — № 4, 5.
2. Шайо А. Самоограничення влади: (Краткий курс конституціоналізму). — М., 1999. — С. 11.
3. Берман Г. Западная традиция права: Эпоха формирования. — М., 1998. — С. 11.
4. Penkin L. The rights of man today. — Boulder (Colo.), 1978. — P. 2.
5. Sayo A. Limiting Government. An Introduction to Constitutionalism. — Budapest, 1999. — P. 54.
6. Послання Президента України до Верховної Ради України // Голос України. — 2000. — 2 лют. Див. також статтю І. Бокія у газеті: Голос України. — 2003. — 17 січ.
7. Internet site: www.rada.kiev.ua. Неофіційний переклад див.: Юридический вестник. — 2002. — № 4. — С. 69. Подробнее: Орзіх М. П. Правові системи України і Росії Європейським судом з прав людини (по матеріалах справи «Совтрансавто-Холдинг» проти України) // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. — О., 2002. — Вип. 15.
8. Юридический вестник. — 20002. — № 4. — С. 62, 80.

УДК 342.82(4)

Л. Т. Кривенко,

*д-р юрид. наук, член-кореспондент АПГрН України,
головний науковий співробітник Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України*

ПРОБЛЕМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ ОСНОВ РЕФЕРЕНДУМУ В АСПЕКТІ ПРОГРЕСИВНОГО ЄВРОПЕЙСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Реформування правової системи України в контексті Європейських інтеграційних процесів органічно пов'язується з модернізацією української Конституції в зазначеному руслі.

Вирішення цього масштабного завдання диктує необхідність наукової розробки відповідних конституційно-правових інститутів в контексті реформи Основного Закону.

Виходячи під таким кутом зору із фундаментальних положень ст. 21 Загальної декларації прав людини та ст. 5, ст. 38 Конституції України, одним із центральних напрямів творчих пошуків слід визнати проблеми безпосередньої

демократії, насамперед референдуму, до аналізу яких необхідно підійти з позицій прогресивного європейського конституціоналізму.

Характерною рисою сучасної науки конституційного права України, як і інших пострадянських республік, являється збагачення, розширення та вдосконалення категоріального і понятійного апарату цієї науки. Даний процес здійснюється, головним чином, за рахунок сприйняття і подальшої розробки сучасним державознавством категорій та понять, котрі радянська юридична наука заперечувала або сприймала в основному, критично, чи лише стосовно, користуючись колишньою термінологією, буржуазного державного (конституційного) права. Зазначене, передусім, стосується «конституціоналізму» — однієї з тих категорій, які найбільш часто використовуються в науці та практиці. Введення її в теоретичну, конституційно-правову і практичну сфери сучасної дійсності висуває гостру необхідність творчого дослідження відповідних проблем крізь призму прогресивного європейського конституціоналізму. Даний підхід обґрунтовується тим, що сучасна вітчизняна наука конституційного права сприймає конституціоналізм як досягнення демократичного розвитку, системоутворювальну категорію, котрій притаманний високий рівень узагальнення, внаслідок чого вона об'єднує інші категорії, а також поняття конституційного права.

Закономірним є те, що розробка питань державознавства крізь призму конституціоналізму потребує насамперед, осмислення, прояснення поняття конституціоналізму. Важливо підкреслити, що в новітній час проблема, котра викликає наш інтерес, привертає все більшу увагу юридичної науки пострадянського простору. Про це, зокрема, свідчить проведення в Інституті держави і права РАН міжнародної наукової конференції з проблем конституціоналізму (грудень 1998) [1]. Посилюється інтерес до зазначеної проблематики в Україні. Це рельєфно віддзеркалює те, що на науковій конференції в Харкові — «Конституція України — основа модернізації держави та суспільства» [2] розглядуваній тематиці присвячувалась самостійна секція «Теоретичні й історичні аспекти становлення та розвитку конституціоналізму в Україні».

Зміст поняття конституціоналізму доволі об'ємний, багатоаспектний [3]. Один з перших радянських дослідників даного поняття І. М. Степанов визначав конституціоналізм як систему уявлень про загальнодемократичні, загальноцивілізовані політико-правові цінності державно організованого суспільства [4]. Пізніше він осмислював конституціоналізм в широкому та вузькому розумінні. В широкому розумінні вчений включав в конституціоналізм теорію конституції, історію та практику розвитку тієї чи іншої країни, групи країн, світової спільноти в цілому. У вузькому розумінні І. М. Степанов розглядав конституціоналізм як систему знань про фундаментальні цінності демократії: їх склад, форми вираження, методи та ступені реалізації [5].

Комплекс складових аналізованої категорії не є загальновизнаним. Як пише С. А. Авак'ян, саме поняття «загальнодемократичних», «загальноцивілізованих» цінностей доволі відносне. Він вважає складовими конституціоналізму: конституційні ідеї, наявність відповідного нормативно-правового фундаменту,

досягнення відповідного фактичного режиму, система захисту конституційного ладу і конституції [6].

Наведена точка зору, здебільшого співпадає з трактуванням В. Т. Кабишева: Конституціоналізм — складне явище, котре включає: конституційні ідеї, саму конституцію, політичний режим, систему захисту конституційного ладу і самої конституції [7].

Широкомасштабність категорії, що нас інтересує, цілком закономірно обумовлює її характеристику з різних сторін. Відома дослідниця даної категорії Н. О. Богданова осмислює конституціоналізм з чотирьох позицій: теоретичної, практичної, нормативної та організаційної. У теоретичному ракурсі вона визначає конституціоналізм як систему ідей та поглядів щодо устрою держави, організації в ній влади та взаємовідносин влади з громадянами, які відповідають принципам демократичного розвитку [8]. Така держава прагне до свого ідеалу — конституційної держави. Можна стверджувати, що конституціоналізм є визначеним чином ідеологією, котра орієнтує правову та політичну думку, право і політичну практику. Узагальнюючи сформульовані характеристики конституціоналізму з чотирьох сторін, Н. О. Богданова дає наступне поняття: Конституціоналізм — це система ідей і поглядів, в яких втілюються представлення про конституційну державу, її конституційне оформлення, а також політико-правова практика реалізації таких ідей та норм, що їх закріплюють [9].

Не дивлячись на здійснені розробки, дослідження розглядуваного поняття та його змісту далеко не завершено [10]. Але при цьому безсумнівно те, що конституціоналізм вводиться в систему категорій та понять сучасної науки конституційного права як одне з головних і за рівнем узагальнення, і за систематизуючою роллю. Конституціоналізм, — пише В. Т. Кабишев, — це філософія конституційного світогляду, в основі якого — постулати правової держави, це правління в межах конституції, це втілення в основному законі країни системи правових цінностей, це забезпечення її верховенства, пріоритетності і реальності [11].

Широкий спектр уявлень та поглядів стосовно визначення поняття конституціоналізму, тим не менше, абсолютно чітко об'єднує трактування згаданої категорії як демократичного, прогресивного, творчого явища, місце якого — в демократичному суспільстві і демократичній державі. Це диктує гостру потребу дослідження актуальних питань конституційно-правової науки з позицій сучасного європейського конституціоналізму [12].

Серед гостроактуальних проблем в такому руслі — загальнонаціональний референдум.

Позитивне значення дослідження вказаної проблематики з позицій прогресивного конституціоналізму Європи полягає в тому, що даний підхід містить творчий потенціал для побудови теоретичних, конституційно-правових та практичних гарантій, передумов і процедур, спрямованих на забезпечення справжнього демократизму референдуму як могутнього інструменту безпосереднього здійснення народом влади, що йому належить, прямого вираження народом своєї волі та інтересів.

В теоретичному плані важливим є визначення поняття референдуму (від лат. *referendum* — те, що має бути повідомлене). Слід зазначити, що в юридичній літературі сформульовано чимало понять розглядуваного інституту. Проте вони мають дискусійний характер [13]. Підходячи до визначення даного поняття крізь призму конституціоналізму, на моє переконання, в нього неодмінно потрібно включити, крім традиційних складових, по-перше, елемент, що втілює іманентність, органічність, нерозривність референдуму з суверенітетом народу, здійсненням безпосередньо народом належної йому влади. По-друге, враховуючи, що світовий досвід, в тому числі новітнього часу, знає референдум також в іншому розумінні, — як спосіб політичного маніпулювання [14], — поняття даного інституту має втілювати таку складову, як необхідність суворого додержання в процесі організації, проведення та реалізації результатів референдуму всіх вимог, закріплених конституцією та законами.

Отже, всеукраїнській референдум — це одна з найважливіших форм безпосереднього вираження та здійснення суверенітету народу, яка полягає в прийнятті або затвердженні конституції або її положень, законів, інших рішень загальнодержавного значення шляхом прямого голосування народу (корпусу виборців), котрі мають обов'язковий, остаточний характер, за умови додержання вимог, встановлених конституцією та законами щодо організації, проведення і реалізації результатів референдуму.

Акцент на необхідність суворого додержання конституції, законів, інших правових форм асоціюється з тим, що у випадку їх порушень відповідні наслідки адекватно поширюються на положення стосовно обов'язкового та остаточного характеру референдумних рішень. В такому контексті викликає категоричне заперечення твердження про те, що рішення, котрі прийняті в результаті всеукраїнського референдуму 16 квітня 2000 р., після оприлюднення Центральною виборчою комісією вже набули юридичної сили і можуть існувати як самостійний акт всеукраїнського референдуму 16 квітня 2000 р. поряд з чинною Конституцією України [15]. Питання, котрі виносились на референдум, мали антипарламентський характер, вони були спрямовані на порушення балансу повноважень в системі державної влади, що не узгоджується з принципом розподілу влад, закріпленому Конституцією України (ст. 6). Закономірним є те, що наведене вище розуміння юридичної сили рішень референдуму — 2000 відкинула також постреферендумна практика, де вони не були реалізовані. Наведене твердження також конфліктує з досвідом європейських держав, аналіз якого викладено нижче. Складається враження, що воно має кон'юктурний характер.

В юридичній літературі явно недостатньо, особливо стосовно сучасних реалій, розкриваються негативні сторони референдуму. Дійсне ж, сприйняття європейського конституціоналізму, піклування щодо його становлення та перспектив утвердження в Україні диктують потребу всебічного аналізу використання референдуму, як в прогресивних, так і в антидемократичних, зокрема, антипарламентських цілях [16].

Важливо наголосити, що застосування референдуму в якості зброї в боротьбі проти представницького органу світова теорія знає давно. В першій третині

XX ст. Каре де Мальбер зробив висновок про те, що існують три засоби для зменшення всемогутності парламенту: створення сильної виконавчої влади; введення контролю за конституційністю законів; референдум [17]. На жаль, в кінці XX ст. деякі молоді держави, що утворились на просторах колишнього Союзу РСР, використовували референдум саме з метою ослаблення найвищих представницьких органів народу. При цьому слід наголосити: якщо французький теоретик визначав референдум зброєю в боротьбі з всемогутнім парламентом, що цілком обгрунтовано і вірно, то в пострадянських республіках мали місце референдуми, спрямовані сильною виконавчою владою на подальше укріплення своїх позицій за рахунок ослаблення і без того слабких парламентів.

В пострадянському світі, включаючи Україну, майже блискавично склалась і швидко укріпилась тенденція піднесення ролі та укріплення місця президентури в системі розподілу влад за рахунок зниження ролі парламентів.

Одним із могутніх механізмів оформлення і закріплення цієї негативної тенденції на конституційному рівні послужив антипарламентський спосіб підготовки та прийняття чинних основних законів низки країн. Адже діючі Конституції, зокрема, Російської Федерації, Казахстану, Білорусі [18] розроблялись виконавчою владою поза безпосередньої участі найвищих представницьких органів народу і приймались на референдумах, котрі призначались та проводились на основі президентських указів в умовах розстрілу або розгону парламентів [19].

Що стосується Конституції України 1996 р., то обмежимось констатацією того, що у нас тенденція піднесення виконавчої влади над законодавчою також екстраполювалася на конституційний процес [20], що виражалось, зокрема, в прагненні другої гілки прийняти Конституцію шляхом референдуму, оминаючи парламент [21], і, вповні закономірно одержало втілення в змісті Основного закону, особливо щодо компетенції державних органів, котрі уособлюють систему розподілу влад. Основний закон наділяє главу держави грандіозними повноваженнями не лише у виконавчій сфері, але й у сферах законодавчої та судової гілок. Суттєво підкреслити, що через кілька років, обгрутовуючи доцільність політичної реформи, Президент, зокрема, констатував: «... Сьогодні абсолютно зрозуміло, що в діючій Конституції, по суті, був закладений механізм протистояння законодавчої та виконавчої влади» [22].

Конституція України 1996 р. змодельувала інститут всеукраїнського референдуму таким чином, що ключовою фігурою у даній сфері всупереч теорії суверенітету народу, парламентаризму і розподілу влад, конститується Президент України. Даний висновок абсолютно рельєфно віддзеркалює конституційне вирішення питань, які торкаються суб'єктів призначення та проголошення всеукраїнського референдуму.

Згідно із Конституцією статус суб'єктів призначення всеукраїнського референдуму мають Верховна Рада і Президент України. Проте де-факто предмет, відносно якого парламент конститується суб'єктом призначення референдуму, відсутній. Відповідно до ст. 73 і п. 2 ст. 85 Конституції до повноважень Верховної Ради відноситься призначення всеукраїнського референдуму про

зміни території України. Але ст. 2 Конституції проголошує цілісність та недоторканість території України. Таким чином, наявні колізія норми-принципу і конкретної норми. Виходячи із теоретичної доктрини верховенства норм-принципів, примат — на стороні ст. 2 Конституції. Стало бути, парламент де-факто взагалі не володіє правом призначення всеукраїнського референдуму. Можна лише теоретично припустити факт приєднання території, що потребує чіткого врегулювання.

На відміну від статусу Верховної Ради, статус Президента України як суб'єкта призначення та проголошення всеукраїнського референдуму закріплюється та гарантується конкретними і об'ємними прерогативами в надзвичайно широких сферах. Насамперед, вони охоплюють конституційну матерію. Ст. 156 Конституції України наділяє правом внесення до Верховної Ради проекту закону про внесення змін до розділів Основного Закону: «Загальні положення», «Вибори. Референдуми», «Внесення змін до Конституції України» двох суб'єктів — Президента України або не менше двох третин народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради. У разі його прийняття не менш ніж двома третинами конституційного складу парламенту законопроект передається на затвердження всеукраїнським референдумом. Право його призначення конституційно закріплюється лише за Президентом, що характеризує його як дискреційне.

Крім конституційного референдуму, Основний Закон конститує главу держави також суб'єктом проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою (п. 6 ст. 106).

Викладена вітчизняна модель головним чином співпадає з варіантами, котрі ще раніше були змодельовані конституціями: Росії 1993 р., Білорусі 1996 р., Казахстану 1995 р. Їх об'єднує така негативна риса як закріплення антипарламентської тенденції підвищення президентури над національними представницькими органами народу. Одним із проявів згаданої тенденції є визначення суб'єктами призначення загальнонаціональних референдумів президентів відповідних країн (п. 13 ст. 84) Конституції Росії, ст. 74 Конституції Білорусі, п. 10 ст. 44 Конституції Казахстану. Парлантам (палатам) основні закони не тільки не надають права призначати загальнонаціональні референдуми. Найвищі представницькі органи не володіють навіть таким повноваженням, як надання згоди президентам на призначення всенародного голосування. За своїм характером розглядуване право глав держав можна трактувати як дискреційне, тобто таке, яке суб'єкт даного права може використовувати на свій розсуд, не пов'язуючи застосування цього права з необхідністю додержання визначених умов (вимог), передусім участі у вирішенні цього питання парламентських інститутів, або надання згоди президенту на застосування права призначати всенародне волевиявлення.

Не викликає ніяких сумнівів те, що незмінність створеної регламентації загальнонаціональних референдумів представляє реальну погрозу її застосування президентурою з метою подальшого розширення та укріплення конституційних гарантій тенденції посилення свого володарювання в системі розподілу влад.

А що це саме так, яскраво та переконливо показала постконституційна референдумна практика, зокрема всеукраїнський референдум 16 квітня 2000 р. Він мав антипарламентський характер, оскільки питання, що виносились на референдум, були спрямовані на послаблення позицій законодавчої гілки влади в системі розподілу влад, порушення балансу повноважень між Верховною Радою і Президентом України на користь Президента [23].

В цьому зв'язку необхідно підкреслити, що діюча українська модель інституту президента взагалі знаходиться поза системою розподілу влад [24].

На превеликий жаль, навіть через чотири роки є всі підстави стверджувати, що українська виконавча влада після розчарувань, які її спіткали в зв'язку з нереалізованістю планів, котрі покладались на референдум — 2000, не відмовилась від сприйняття вказаного інституту як механізму свого вивіщення над законодавчою гілкою, можливістю його використання для прийняття рішень в інтересах другої гілки, обминаючи парламент.

Це переконливо та ґрунтовно засвідчує аналіз законопроекту «Про внесення змін до Конституції України» від 5 березня 2003 р., представленого Президентом України [25].

Відмінна риса згаданого документа — суттєвий перегляд чинного конституційного каркасу референдуму, збудованого Основним Законом 1996 р., в сторону ще більшого розширення прав, можливостей та процедур Президента, при незмінності безвладного статусу Верховної Ради в сфері, що нас цікавить.

Чинна Конституція визначає «єдиним законодавчим органом в Україні» Верховну Раду України (ст. 75), до повноважень якої відносить прийняття законів (п. 3 ст. 85).

Щодо предмету всеукраїнського референдуму, то конституційно встановлюється: 1) виключно всеукраїнським референдумом вирішуються питання про зміну території України (ст. 73); 2) референдум не допускається щодо законопроектів з питань податків, бюджету та амністії (ст. 74).

Президентський законопроект конституційної реформи від 5 березня 2003 р. кардинально змінював ст. 74 чинної Конституції, запропонувавши наступну редакцію: «Всеукраїнським референдумом можуть прийматися закони України, крім законів з питань податків, бюджету та амністії».

Закони та інші рішення, прийняті на всеукраїнському референдумі, мають вищу юридичну силу і не потребують затвердження органами державної влади, посадовими особами».

Поряд з наведеним, законопроект змінював конституційне вирішення питання відносно підписання законів. Чинна Конституція фіксує: Президент України «підписує закони, прийняті Верховною Радою України» (п. 29 ст. 106). А президентський законопроект «Про внесення змін до Конституції України» від 5 березня 2003 р. доповнював наведене правило словами «всеукраїнським референдумом».

В сукупності запропонований варіант прийняття законів шляхом референдуму та їх підписання головою держави передбачав кріпкі гарантії та грандіозні конституційні можливості Президента для використання безпосередньої

демократії в якості протиположності представницькій демократії, здійснення законодавчого регулювання суспільних відносин «через голову» представницького органу українського народу.

Необхідно підкреслити: той факт, що зазначений законопроект реформування Конституції, — тепер ніби в минулому, зовсім не означає неможливості відтворення його положень виконавчою владою.

Наукове дослідження інституту референдуму в аспекті європейського конституціоналізму сприятиме запобіганню відповідних замахів другої гілки, демократизації конституційно-правового забезпечення референдуму та участі в ньому громадян, реалізації даного інституту відповідно до основної вітчизняної конституційно-правової моделі та прийнятних для України стандартів Європи.

Необхідною передумовою розвитку інституту всеукраїнського референдуму в напрямку прогресивного конституціоналізму європейських держав являється відмова від діючої конституційної моделі даного інституту, як і викладеного варіанту її реформування та побудова еталону, котрий би відповідав стандартам Європи.

Перспективи розвитку всеукраїнського референдуму гостро потребують розширення, укріплення та вдосконалення конституційно-правового фундаменту. В такому напрямку, перш за все, необхідно на конституційному рівні визнати Верховну Раду України домінуючим суб'єктом рішення питань призначення, організації, проведення та реалізації результатів всеукраїнського референдуму. Неодмінним елементом оновлення конституційного забезпечення слід вважати позбавлення Президента дискреційного права призначення всеукраїнського референдуму [26] та закріплення Основним Законом міцних гарантій визначальної, провідної ролі найвищого представницького органу українського народу в організації, проведенні та втіленні в життя результатів народного волевиявлення, що є гармонією з конституційними еталонами та референдумною практикою країн Європи.

Реалізація викладених пропозицій вимагає відповідної модернізації ст. 72, ст. 73, п. 2 ст. 85, п. 6 ст. 106, ст. 156 Конституції України.

Використання референдуму як самостійного способу прийняття конституції, розробленої поза безпосередньою участю парламенту, або спеціально створеного представницького органу народу, не відповідає принципам демократії [27], не узгоджується з прогресивним досвідом, накопиченим конституційною правотворчістю Європи після Другої світової війни та в новітній час. Аналогічне положення стосується закону [28].

Антипарламентський метод використання конституційного референдуму декотрими пострадянськими республіками нічого спільного не має з застосуванням конституційного референдуму як дійсного інструменту безпосередньої демократії і народного волевиявлення. В такому руслі конституційний процес характеризується тенденцією, суть якої полягає в тому, що розробка проекту конституції здійснюється парламентськими інститутами або спеціально створюваними з метою підготовки основного закону представницькими установами

(Конституційними зборами, асамблеєю тощо); широко обговорюється народом; потім приймається (схвалюється) парламентом і лише після цього передається на всенародне голосування, результатом якого є остаточне вирішення саме народом долі конституції (чи її головних положень).

В назначеному ключі привертає увагу позитивний досвід низки країн Західної Європи, особливо процес створення конституцій «другого покоління» [29], зокрема, Конституції Іспанії 1978 р. [30] Проект названого акта розроблявся парламентською комісією, яка створювалась Кортесами. Конституція була прийнята на сумісному засіданні палат Кортесів абсолютною більшістю голосів 31 жовтня 1978 р., а вже 6 грудня була стверджена на референдумі і, після підписання королем, набула сили 29 грудня 1978 р.

Виключно значущим є те, що демократичній тенденції конституційної правотворчості Європи притаманна спадкоємність. В новітній час це підтверджує досвід Польщі та Швейцарії.

Конституція Польщі [31] прийнята Національними зборами 2 квітня 1997 року, а 25 травня цього ж року вона стверджена загальнопольським референдумом.

Демократизм створення основного закону втілює швейцарський конституціоналізм. Федеральна Конституція Швейцарської Конфедерації [32] прийнята Федеральними зборами 18 грудня 1998 р., схвалена на національному референдумі 18 квітня 1999 р., а набула сили 1 січня 2000 р.

Взірцевий і прогностичний аспект. Конституції, що створені на базі широкого демократизму, закріпили і на майбутнє спадкоємність демократичного порядку внесення змін в основні закони та прийняття нових конституцій. Це втілюється в нормах основних законів, які визначають порядок вирішення всіх принципових питань конституційної правотворчості.

Конституція Іспанії визначає суб'єктом призначення референдуму короля, встановивши при цьому, що референдум призначається у випадках, передбачених Конституцією (ст. 62). Застосування референдуму як самостійного способу змін Конституції, або прийняття Конституції, оминаючи представницький орган іспанського народу, неможливе. Закріпивши референдний спосіб змін основного закону, чи його перегляду, Конституція обумовлює використання народного волевиявлення попереднім розглядом зазначених питань парламентом. Згідно із ст. 87 та 166 право ініціативи конституційної реформи належить уряду Іспанії та палатам парламенту. Крім цього збори автономних співтовариств можуть звернутись до уряду з проханням про висування законопроектів, а також представляти в президію Конгресу (палати) законодавчі пропозиції. Текст конституційних поправок, відповідно до ст. 167 Конституції, приймається Генеральними кортесами (парламентом), а після цього виноситься на референдум для його ратифікації за пропозицією одної десятої від загального числа членів однієї з палат Генеральних кортесів.

Конституція Польщі наділяє правом внесення проекту закону про зміни Конституції 1/5 законного числа депутатів Сенату та Президента Польщі (п. 1 ст. 235). Загальне положення заключається в тому, що зміни Конституції

здійснюються шляхом закону, котрий приймається в однаковій редакції спочатку Сеймом, а потім Сенатом. Більш ускладнений порядок встановлюється відносно змін розділів: I — Республіка; II — Свобода, права і обов'язки людини і громадянина; XII — Зміни Конституції. Відповідний закон приймається Сеймом і Сенатом. Але п. 6 ст. 235 закріплює можливість п'ятої частини із числа депутатів Сенату, або Президента, тобто, суб'єктів, правомочних вносити законопроекти про зміни Конституції, протягом 45 днів після постанови Сенату про закон вимагати проведення стверджувального референдуму. З пропозицією з даного питання названі суб'єкти звертаються до Маршала Сейму, який призначає референдум. Зміни конституції вважаються прийнятими, коли за них висловились більшість тих, хто брав участь у голосуванні. Маршал Сейму представляє прийнятий закон Президенту на підпис, котрий його підписує протягом 21 дня та видає наказ про опублікування.

Характерна особливість польської моделі референдуму в досліджуваному ключі полягає в тому, що Конституція абсолютно чітко і недвозмістовно втілює доктрину верховенства парламенту у відносинах, пов'язаних з застосуванням конституційного референдуму. Це особливо рельєфно віддзеркалює порівняння проаналізованої вище ст. 235 зі ст. 125 Конституції, яка регулює питання загальнопольського референдуму. Право призначати цей референдум належить Сейму, або Президенту Республіки за згодою Сенату. Відносно ж конституційного референдуму, як підкреслювалось, згадане право надається лише одному суб'єкту з боку парламенту, а саме — Маршалу Сейму.

В цілому ж доволі взірцево, що Конституція країни, котра має з державами, утвореними на території колишнього Союзу РСР, немало спільного і яка постійно фігурує в якості еталону для сприйняття її досвіду, вибудувала суворі конституційні бар'єри проти використання референдуму виконавчої владою в антидемократичних цілях — як зброї в боротьбі з представницьким органом народу з метою утвердження свого володарювання.

Закономірним є те, що недемократичні підходи, які реалізовані в процесі підготовки й прийняття чинних конституцій низки молодих держав, що з'явилися на території колишнього СРСР, негативно позначилися на рішенні питань про зміни даних конституцій та прийнятті нових конституцій.

Демократизація конституційних основ всеукраїнського референдуму органічно пов'язується з необхідністю прийняття на конституційному фундаменті нових законів про всеукраїнський референдум, про гарантії виборчих прав та участі у референдумі громадян України.

Література і примітки

1. Российский конституционализм: проблемы и решения: Материалы междунар. конф. — М.: Ин-т государства и права РАН, 1999.
2. Конституція України — основа модернізації держави та суспільства: Матеріали наук. конф. 21–22 червня 2001 р., Харків / Упоряд.: Ю. М. Грошевий, М. І. Папов. — Х.: Право, 2001.
3. Тацій В. Я., Тодика Ю. М. Проблеми становлення і розвитку українського конституціоналізму // Державне будівництво та самоврядування: Зб. наук. праць. — Х., 2001. — Вип. 1. — С. 7–33.
4. Степанов И. М. Графи российского конституционализма (XX век) // Конституционный строй России. — М., 1992. — Вып. 1. — С. 30–31.

5. Степанов И. М. Уроки и парадоксы российского конституционализма: Очерк-эссе. — М., 1996. — С. 3.
6. Авакьян С. А. Конституция России: природа, эволюция, современность. — 2-е изд. — М., 2000. — С. 229–232.
7. Кабышев В. Т. Конституционализм в современной России // Государство и право на рубеже веков. Конституционное и административное право: Материалы всерос. конф. — М., 2000. — С. 8.
8. Богданова Н. А. Система науки конституционного права. — М., 2001. — С. 164.
9. Богданова Н. А. Категория «конституционализм» в науке конституционного права // Российский конституционализм: Материалы междунар. конф. — М., 1999. — С. 137–138.
10. Орвix М. Ф. Сучасний конституціоналізм — мета конституційної реформи в Україні // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Жовтень, 2000. — О., 2001. — С. 133–141.
11. Кабышев В. Т. Вказ. праця. — С. 8.
12. Такий підхід вводиться в практику і на рівні наукових конференцій. Див.: Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Одеса, жовтень, 2000. — О., 2001.
13. Коток В. Ф. Референдум в системе социалистической демократии. — М., 1964. — С. 6–15; Круглов Р. Б. Референдум как высшая форма непосредственной демократии: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — М., 1998. — С. 17–22; Сравнительное конституционное право. — М., 1996. — С. 406–417; Конституционное (государственное) право зарубежных стран: В 4 т. / Отв. ред. Б. А. Струшин. — М., 1995. — Т. 1. — С. 79–93; Федоренко В. Юридична сила референдумів, плебісцитів // Віче. — 2000. — № 8.
14. Сравнительное конституционное право: Учебное пособие. — М., 2002. — С. 227.
15. Федоренко В. Л. Парламентська реформа як предмет всукраїнського референдуму 16 квітня 2000 р. // Парламентаризм в Україні: теорія і практика. — К., 2001. — С. 351.
16. Аналізуючи даний аспект стосовно конституційного референдуму 12 грудня 1993 р., на якому була прийнята чинна Конституція Росії, О. А. Лук'янова пише: «На жаль, більшість наукових праць та підручників пастиропо обминають особливості цього референдуму, згадуючи про нього, як правило, лише одним абзацом, де констатується самий факт прийняття Конституції (напр.: Баглай М. В. Конституционное право Российской Федерации. — М., 1998. — С. 58; Комарова В. В. Формы непосредственной демократии. — М., 1998. — С. 29) обминають не випадково, оскільки неправду писати не хочеться, а правду — або страшно, або кон'юктурно невигідно». Див.: Лук'янова Е. А. Российская государственность и конституционное законодательство России (1917–1933). — М., 2000. — С. 149. Від подібних педоліків, на жаль, не вільні і деякі публікації в Україні.
17. Carre de Malberg. Considerations theoretiques sur la question de la combinaison du referendum avec le parlamentarisme. «Annuaire de l' Institut international du droit public». — Paris, 1931. — P. 259.
18. Тексти вказаних конституцій див.: Новые конституции стран СНГ и Балтии. — М., 1997.
19. Проблеми конституційного процесу відносно Конституції Росії ґрунтовно аналізує С. А. Авак'ян, див.: Авак'ян С. А. Конституция России: природа, эволюция, современность. — М., 2000. — С. 122–192. Багато аспектів даної проблеми досліджують також інші вчені, див. зокрема: Лук'янова Е. А. Российская государственность и конституционное законодательство в России (1917–1933). — М., 2000. — С. 148–160; Исаков В. В. Госпереворот: Парламентские днишки 1990–1991. — М., 1995. — С. 240–242; Лучин В. О. Указное право в России. — М., 1996. — С. 11–16; Лучин В. О. Конституция Российской Федерации: Проблемы реализации. — М., 2002. — С. 407–446.
20. Тихонова Е., Ющик О. Прийняття Конституції України — на законну основу // Віче. — 1996. — № 1. — С. 3–11; Кривопко Л. Український парламентаризм: До питання конституційних гарантій // Віче. — 1996. — № 11. — С. 35–50; Теплюк М. О. Верховна Рада України: від Декларації до Конституції України 1996 р. // Український парламентаризм: минуле і сучасне. — К., 1999. — С. 198–215 та ін.
21. Про проведення всеукраїнського референдуму з питань прийняття нової Конституції України: Указ від 26 червня 1996 р. // Урядовий кур'єр. — 1996. — 4 лип.
22. Телевізійне звернення Президента України Леоніда Кучми з нагоди підписання указу про вилесення на всепародне обговорення проекту Закону України «Про вилесення змін до Конституції України» // Урядовий кур'єр. — 2003. — 7 берез.

23. Питання, котрі виносились на референдум, див.: Про проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою: Указ Президента України від 15 січня 2000 р. // *Голос України*. — 2000. — 18 січ.
24. Цвік М. В. Деякі особливості сучасного українського конституціоналізму // *Конституція України — основа модернізації держави та суспільства: Матеріали наук. конф. 21–22 червня 2001 р.* — Х., 2001. — С. 111.
25. Урядовий кур'єр. — 2003. — 7 берез.
26. Суттєво привернути увагу до того, що навіть Конституція Франції 1958 р., авторитарні риси якої добре відомі, не наділяє Президента країни дискреційним повноваженням призначати національний референдум. Ст. 11 Конституції встановлює, що Президент може передати на референдум законопроект за пропозицією Уряду під час сесії парламенту або за спільною пропозицією обох палат, котрий публікується в Офіційному віснику.
27. Сравнительное конституционное право. — М., 1996. — С. 137–142.
28. Обсуждимось посланням на швейцарський досвід. Див.: Авраменко С. Л. Новая Конституция Швейцарской Конфедерации: право и современность // *Конституция Швейцарской Конфедерации*. — М., 2001. — С. 14.
29. Окуньков Л. А. Конституционное развитие в государствах Европейского Союза // *Конституции государств Европейского Союза* / Под ред. Л. А. Окунькова. — М., 1997. — С. VI–IX; Дмитриев Ю. А., Комарова В. В. Референдум в системе народовластия. — М., 1995. — С. 78–81 та ін.
30. Конституции государств Европейского Союза / Под ред. Л. А. Окунькова. — М., 1997. — С. 371–414.
31. Конституционное (государственное) право зарубежных стран / Отв. ред. Б. А. Страшун. — М.: БЕК, 1996. — Т. 3. — С. 693–744.
32. Конституция Швейцарской Конфедерации. — М., 2001.

УДК 342.4(477)

А. Р. Крусян,

канд. юрид. наук, доцент кафедри конституційного права ОНЮА

УКРАЇНСЬКИЙ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ: ДО ПОСТАНОВКИ ПИТАННЯ ПРО ЗМІСТ ТА ПОНЯТТЯ

Конституційне право завжди грає особливо важливу роль, коли держава переживає серйозні соціальні зміни, перебудови, тому що «конституційно-правові приписання регулюють і охороняють найважливіші суспільні відносини, що складаються у процесі здійснення «державної і публічно-самоврядної влади» та їх відносини з громадянським суспільством та населенням країни» [1]. Тому в сучасних умовах становлення України як демократичної, соціальної, правової держави зростає значення цієї галузі права, а також науки конституційного права, яка у свою чергу також розвивається, збагачуючись новими категоріями. Одним з центральних понять у категоріальному апараті сучасної науки конституційного права є «конституціоналізм».

Доктрина конституціоналізму належить до абсолютних цінностей конституційного ривня.

Саме слово «конституціоналізм», на думку Г. Дж. Бермана було винайдено наприкінці XVIII — початку XIX в. для позначення головним чином американської доктрини верховенства писаної конституції над видаваними закона-